

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ІСТОРІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ	9
1.1. Предмет історії економіки та економічної думки	9
1.2. Розподіл історії людства на доісторичну та історичну епохи	15
1.3. Європейська цивілізація і її вплив на світову цивілізацію	18
ТЕМА 2. ГОСПОДАРСТВО ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ НА ЕТАПІ РАННІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ	29
2.1. Первісна стадія розвитку людства	29
2.2. Порівняльний історико-економічний аналіз моделей розвитку рабовласницької економіки: азіатський та античний спосіб виробництва	31
2.3. Тлумачення суті економічних категорій і законів ученими й філософами Стародавнього світу	34
ТЕМА 3. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ Й ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ПЕРІОДУ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В VIII ст. до н.е. - V ст. н.е.	39
3.1. Формування класового суспільства й держави в античному світі, початок формування світових цивілізацій в VIII ст. до н.е. – V ст. н.е.	39
3.2. Створення в Древньому Римі й Древній Греції системи господарювання, торгівлі й ремесла	40
3.3. Економічна думка античного світу	42
ТЕМА 4. ГОСПОДАРСТВО Й ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СУСПІЛЬСТВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (V- XV ст. н.е.)	50
4.1. Характеристика феодалізму як загальносвітового і європейського цивілізованого господарювання і його економічна сутність	50
4.2. Основні періоди в історії економіки західноєвропейської цивілізації	52
4.3. Типи феодального господарства й форми організації ремесла в економіці середньовіччя	53
4.4. Особливості розвитку європейського господарства (Англія, Німеччина, Франція (V – XV ст. ст.)	56
4.5. Економічні погляди середньовіччя (феодального суспільства)	59
ТЕМА 5. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (XVI - XVII ст.)	65
5.1. Розпад Римської імперії та поступовий розвиток ринкових відносин в сільському господарстві, торгівлі та транспорті	65
5.2. XVI-XVII століття - період швидкого розвитку ринкових відносин Європейської цивілізації	69
5.3. Англія як класична країна первісного нагромадження капіталу й промислового перевороту. Наслідки промислового перевороту	73
5.4. Зародження ідей меркантилізму як наукової течії в XVI - XVIII ст.ст.	76

ТЕМА 6. РОЗВИТОК РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII ст. - ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)	87
6.1. Зародження й розвиток ринкового господарства, грошових відносин і торгівлі у феодальній економіці - головні причини його краху	87
6.2. Англія як класична країна первісного нагромадження капіталу й промислового перевороту. Наслідки промислового перевороту	91
6.3. Особливості промислового перевороту у Франції й перехід до капіталістичних методів господарювання в Голландії	96
6.4. Формування капіталізму й роль работоргівлі - в економіці Англії	98
6.5. Характеристика основних наслідків промислової революції XVIII ст. і технічної революції XIX ст.	101
6.6. Еволюція політичної економії на заході наприкінці XVIII і на початку XIX століть	105
6.6.1 Вчення «фізіократа» Франсуа Кене (1694 - 1774)	105
6.6.2. Ідеї великого шотландця Адама Сміта (1723 – 1790)	106
6.6.3. Вчення Томаса Мальтуса (1766-1834) про закономірності росту народонаселення й загрозу його вимирання	109
6.6.4. Класична теорія «стабілізації економіки» Жана Батиста Сея	111
ТЕМА 7. РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД МОНОПОЛІСТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX ст.)	117
7.1. Реформаторський шлях переходу до ринкової економіки (Англія, Німеччина, Франція) і його сутність	117
7.2. Реформістський шлях переходу до ринкової економіки в Росії й патерналістська модель промислового капіталізму Японії	121
7.3. Завершення промислового перевороту, початок процесу індустріалізації у світі. Поява й розвиток світової економіки й створення національних фінансово-кредитних систем на межі XIX й XX ст.	124
7.4. Принципова відмінність економічної теорії Карла Маркса від попередніх економічних теорій	129
7.5. Основні течії західної економічної теорії	132
7.6. Австрійська школа - засновниця теорії граничної корисності благ	135
7.7. Альфред Маршалл - представник неокласичного напрямку й автор теорії ринкового ціноутворення	137
7.8. Леон Вальрас - представник неокласичного напрямку й автор теорії загальної рівноваги	139
ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX ст.)	143
8.1. Промисловий переворот у східній частині України в другій половині XIX - на початку XX ст.	143
8.2. Промисловий розвиток західноукраїнських земель, перехід від мануфактур до фабрик	153
8.3. Аграрні реформи й розвиток сільського господарства в 60-х роках XIX ст. і на початку XX ст.	162
8.4. Економічна думка в Україні (у другій половині XIX ст.)	171
8.4.1. Економічні проблеми в період підготовки й здійснення реформи 1861 р.	172

8.4.2. Ліберально-буржуазна економічна думка в післяреформений період в Україні	175
8.4.3. Револьюційно-демократична економічна думка	180
8.4.4. Розвиток суспільно-економічної думки ліберального народництва в Україні.....	183
8.4.5. Розвиток політичної економії як основи наукової думки в українському суспільстві	185
ТЕМА 9. НОВІТНЯ ЕПОХА ВЕЛИКИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ XX ст.	191
9.1. Столипінська аграрна реформа, що вплинула на прискорений перехід села на індустріальну основу.....	191
9.2. Зародження й розвиток цивілізованого кооперативного руху, як одна з форм демократії, що наближала Україну до Заходу	199
9.3. Прискорений розвиток внутрішньої й зовнішньої торгівлі в Україні.....	205
9.4. Основні зміни у фінансово-кредитній системі як у Західних, так й Східноукраїнських землях.....	214
9.5. Українська наукова школа, заснована М.І.Туган - Барановським на межі XIX - XX сторіч та її вплив на світову економічну думку	227
ТЕМА 10. ГОСПОДАРСТВО Й ЕКОНОМІЧНА ДУМКА В ПЕРІОД ДЕРЖАВНО-МОНОПОЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА XXст.). ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ У СВІТІ НАПЕРЕДОДНІ Й ВІДРАЗУ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	242
10.1. Європейська цивілізація в першій половині XX ст. і глобальна історично-економічна зумовленість першої світової війни	242
10.2. Конкретні економічні причини розв'язання першої світової війни й участь країн світу в цій війні	243
10.3. Економічні підсумки першої світової війни. Економічний аспект Версальського мирного договору	247
10.4. Економічна криза світової цивілізації 1929-1933 років і її наслідки.....	253
10.5. Особливості економічної думки Європейської цивілізації (перша половина XX ст.)....	254
10.6. Джон Мейнард Кейнс і його теорія регульованого капіталізму	255
10.6.1. Політика "Нового курсу" Ф. Рузвельта як американський варіант становлення регульованого капіталізму	259
10.6.2. Особливості англійського й французького варіантів становлення регульованого капіталізму.....	264
10.6.3. Економічна політика фашистської Німеччини, що обумовила специфіку німецького варіанта становлення регульованого капіталізму	265
10.7. Основні економічні втрати в Другій світовій війні й хронологія успішного розвитку післявоєнної економіки провідних ринкових держав світу	271
10.7.1.Зрушення в структурі післявоєнної економіки провідних країн з ринковою економікою.	274
10.7.2.Здійснення "Плану Маршалла", його об'єктивна необхідність і спроможність.....	276
10.8. Вальтер Ойкен як автор особливого варіанту неокласичної теорії.....	279
10.9. Микола Дмитрович Кондрат'єв і його навчання про економічні цикли.....	281
10.10. Йозеф Шумпетер і Джоан Робінсон про проблеми монополізму.....	284

ТЕМА 11. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ПІД ВПЛИВОМ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX ст.)	289
11.1. Характеристика сучасного реформування економіки під впливом науково-технічного прогресу	289
11.2. Основні розходження в рівнях соціально-економічного розвитку й процеси інтернаціоналізації економіки й інтеграційних тенденцій країн світового співтовариства	297
11.3. Характеристика трьох світових центрів капіталізму й глобальні проблеми їхнього співіснування в XX столітті	302
11.4. Вплив «тетчеризму» й «рейганоміки» на історію світової економіки	308
11.5. Економічні думки другої половини XX століття, що вплинули на подальшу еволюцію ринкової економіки	311
11.5.1. Мілтон Фрідмен - теоретик монетаризму	311
11.5.2 Економічні ідеї відродження класичного лібералізму Людвіга фон Мізеса	313
11.5.3. Доктрина розвитку соціального ринкового господарства Людвіга Ерхарда	315
ТЕМА 12. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ І ЙОГО ТРАКТУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ	322
12.1. Жовтневий переворот 1917 року і виникнення соціалістичної економіки в СРСР	322
12.2. Економічні програми національних урядів України (Центральної ради, Гетьманства, Директорії, УНР)	325
12.3. Нова економічна політика відбудови народного господарства України в 20-х роках. Сталінська індустріалізація й суцільна колективізація та їх реальні результати	329
12.4. Економіка України в роки Другої світової війни. Відбудова народного господарства України після звільнення української землі від фашистів (1939-1950 р. р.)	336
12.5. Особливості господарського розвитку України в 80-ті роки	344
12.6. Пошук шляхів подолання командно-бюрократичних методів керування економікою. Економічна думка про необхідність переходу до раціональних методів господарювання (середина 50-х років — 80-і роки)	351
ТЕМА 13. ФОРМУВАННЯ ЗАСАД РИНКОВОЇ МОДЕЛІ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ (90 – ті РОКИ XX ст.)	369
13.1. Політика реформ зі здобуттям незалежності України в 1991 р.	369
13.2. Період реформ і одночасно період деіндустріалізації країни	372
13.3. Проблеми перехідного періоду в Україні	373
13.4. Поступовий, еволюційний процес глибоких перетворень існуючої економічної системи в Україні	376
Тести з дисципліни «Історія економіки та економічної думки»	381
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА	401
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА	402

Вступ

Знати – означає вміти.

Конфуцій

Навчальна дисципліна «Історія економіки та економічної думки» є однією із базових дисциплін з економічної теорії і відіграє важливе значення у фундаментальній підготовці фахівців з економічної діяльності. Мета дисципліни – формування знань про історичний розвиток економічної думки різних країн для розуміння генезису та закономірностей функціонування економічних систем.

У сучасній розгалуженій системі економічних наук історія економіки та економічної думки займає важливе самостійне місце і відіграє вагомий роль. Одна з основних функцій історії економіки та економічної думки полягає у необхідності з'ясування наукового значення різних шкіл та напрямів економічної науки, їх дійсного внеску до світової скарбниці економічного знання. Історія економіки та економічної думки допомагає виявити сучасний стан дослідження актуальних проблем економіки, сконцентрувати увагу на ще невирішених важливих питаннях економічної теорії і політики.

Велике пізнавально-виховне значення має історія економіки та економічної думки у системі освіти, підготовці фахівців в Україні, як новій незалежній державі. Особливо зростає значення історико-економічних знань в сучасних умовах.

В період радикальних змін ролі держави питання про межі і форми та інструменти втручання держави у ринкові процеси надзвичайно актуальні для України та інших країн, що переживають період ринкової трансформації економічних систем. В цих умовах важливо урахування досвіду інших країн, що висвітлює історія економіки та економічної думки.

Історія економіки та економічної думки підвищує культуру економічного мислення, дає змогу розглядати проблеми у значно ширшому аспекті, вивчає історичний процес виникнення і розвитку основних систем економічних поглядів учених різних історичних

періодів. З цього випливає, що аналіз виникнення і розвитку економічних учень охоплює весь історичний процес суспільного розвитку, всі історичні епохи, починаючи з рабовласницького суспільства. Підходи і трактування економічних явищ та процесів неоднозначні, а тому в економічній науці ми маємо справу з різними теоріями і школами. Проте, це не означає існування різних економічних наук. Економічна наука єдина, а школи і напрями, як і в інших науках, – різноманітні.

Задача історії економіки та економічної думки – відновлювати втрачені теоретичні надбання. Це спосіб краще, тобто повніше і глибше, опанувати тим, що накопичено в арсеналі сучасної науки. В запропонованому навчальному посібнику втілені намагання об'єктивно, неупереджено розкрити сучасний стан економічної науки, узагальнити історичний досвід економічної думки. Головний методологічний принцип – системно-всесвітній принцип, тобто підхід до історії економіки та економічної думки як до загального суперечливого світового процесу, у якому в міру загального історичного розвитку активно взаємодіють вчені усе більш широкого кола різних країн і регіонів.

ТЕМА 1

ПРЕДМЕТ І МЕТОД ІСТОРІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

1.1. Предмет історії економіки та економічної думки

Предмет історії економіки та економічної думки — це зміна подій у політичних, моральних, соціальних, економічних, світоглядних відносинах людей, народів. Природа має стабільний характер. Тут мають місце повторювані явища, що виявляються у законах механіки, термодинаміки, гравітації, біології, генетики тощо. Закони термодинаміки, на відміну від законів механіки, відображають взаємозв'язок процесів не в їх постійному повторенні, а в частковому.

Оскільки вихідною основою пошуку знань є філософія, а її предметом — природа і її частина — людина, то природа стала визнанням вірогідності знань.

Початок цьому в західній філософії поклала Греція. Розумним є все природне; це — метод пошуку знань. Таким способом греки не досліджували, а переконували. Переконання — це дійсність, а отже, природа є верховним суддею істинності знань. Тому логіка Аристотеля посідає особливе місце в методі античної та середньовічної західної філософії з їхнім природним порядком.

Ринкові відносини не є природними (людина не народжується торгівцем), а отже, шукати закони їх функціонування потрібно не в науці, а в хрематистиці.

Економічна думка Риму мала практичне спрямування. Вона ґрунтувалася на методах ведення господарства з використанням праці рабів, на особистих стосунках рабовласника з рабами.

В економічній діяльності людини немає стабільної повторюваності явищ. Ця діяльність залежить не від одного, а від численних факторів: соціальних, правових, етичних, психологічних,

від національного менталітету. Тут існує зміна явищ, тут немає констант. Математичний метод в економічній теорії має обмежене поле.

Людина вибирає, її діяльність є цілеспрямованою, існує технологічна, технічна, організаційна складова у виборі засобів реалізації мети. Очевидно, що наука не може не враховувати ці важливі аспекти економічної діяльності людини, народу, регіону, цивілізації.

Економічний розвиток кожної країни має свої особливості, їх відображає економічна історія. Так, у XVIII ст. Англія, Франція, Німеччина, Росія різко відрізнялися своїми економіками. Наприкінці XVIII ст. Англія починає своє входження в індустріальну революцію. Досвід підприємницької діяльності в сільському господарстві переноситься на промисловість і передусім туди, де немає гільдійських регламентацій. Місце мануфактури посідає фабрика. Підприємець в умовах вільної боротьби сміливо виходить на зовнішні ринки.

Тут народжується класична економічна теорія, репрезентована А. Смітом з його «невидимою рукою», що регулює примноження багатства народу, з його аналізом поділу праці та мотивацією діяльності людини. У Франції господарює кольбертизм із його значним втручанням у комерційну діяльність, з його сеньйоральним сільським господарством. З'являється школа фізіократів з їхнім природним порядком, чистим продуктом, невиробничими та виробничими класами. Вони вимагають свободи бізнесу, політичної, світоглядної свободи, ліквідації становості, захисту приватної власності — того, що вже є в сільському господарстві Англії.

У Німеччині — сотні відокремлених господарств-держав, що ведуть між собою релігійну (тридцятирічну) та економічну війну на основі абсолютистського управління. Тут має місце камералістика, яка дає знання бюрократам-чиновникам з фінансів, податків, мита та інших інструментів державного втручання в економічне і політичне життя. Тут народжується історична школа національної економіки —